

RECENZII

Gheorghe Dumitrașcu, Corina-Mihaela Apostoleanu: *Spațiul rural dobrogean la sfârșit de secol XIX. Chestionarele Densușianu*, Editura Celebris, Constanța, 2022, 393 p.

Anul trecut a văzut lumina tiparului cartea cu titlul de mai sus, o contribuție importantă la bibliografia Dobrogei, o lucrare ce înlesnește cercetătorilor interesați de evoluția culturii pe aceste meleaguri, accesul la informații de valoare indiscutabilă.

Biblioteca Academiei Române păstrează, la secția Manuscrise, un important fond documentar alcătuit din răspunsurile la chestionarele întocmite de Al. Odobescu la 1871, B.P. Hașdeu la 1885 și Nicolae Densușianu la 1895. Era epoca în care societatea românească aflată în plin proces de modernizare, își căuta identitatea istorică și culturală, iar marii oameni de cultură ai timpului făceau eforturi considerabile (și greu repetabile astăzi) spre a strânge un volum uriaș de informație și a-l sintetiza în lucrări de referință pentru cultura română. Dacă primii doi autori amintiți mai sus s-au ocupat cu precădere de teme arheologice (Odobescu) sau lingvistice (Hașdeu), Nicolae Densușianu aborda tărâmul trecutului istoric al ținuturilor locuite de români, căutând să suplinească lipsa izvoarelor scrise pentru cea mai veche perioadă din istoria poporului român.

Pornind de la ideea că inexistența unor izvoare istorice scrise despre istoria românilor anterioare anului 1290 poate fi compensată prin cercetarea tradițiilor istorice populare, N. Densușianu alcătuiește în anul 1893 un chestionar istoric, intitulat „Cestionariu despre tradițiunile istorice și anticitățiile țărilor locuite de români”, a cărui primă parte se referea la perioada anterioară anului 600 d. Chr. Formulând 396 de întrebări legate de aceste tradiții istorice, autorul lor le însoțea cu o introducere menită să familiarizeze respondenții cărora li se adresa cu tema cercetării sale, dar și de instrucțiuni pentru acești referenți, astfel ca metoda de lucru să fie una unitară, iar eventualele confuzii să fie limitate.

Este incontestabil că evenimentele istorice din timpuri îndepărate s-au păstrat în legende transmise din generație în generație la locuitorii satelor românești, chiar dacă uneori îmbrăcate în forme poetice, mitologizante; cercetarea lor atentă, compararea diverselor versiuni existente în provinciile istorice în care au viețuit de secole românii, poate aduce la lumină fapte istorice pentru care istoriografia nu are încă alte dovezi. Este ceea ce exprima N. Densușianu scriind atunci: „o parte însemnată din istoria noastră națională trăiește numai în formă de legende și de tradițiuni istorice, povestite din gură

în gură, din generațiune în generațiune, lângă căminul țaranului român”. Și exemplifica apoi cu persistența legendelor despre împăratul Traian în întregul areal locuit de români, fenomen remarcat și explicat mai recent și de Ion Taloș¹.

În „Instrucțiunile pentru domnii referenți”, Densușianu solicita acestora să răspundă doar la acele întrebări pentru care pot avea un răspuns sigur, folosind un stil simplu, reproducând cât mai exact expresiile celor de la care au aflat informațiile respective. De asemenea era de dorit, în opinia sa, ca referenții să scrie și despre alte subiecte ce nu se regăseau în chestionar, dar prezentau interes pentru istoria națională. Interesant este modul cum repondenții urmau să afle răspunsurile la chestionar: trebuia ca ei să invite la ei acasă sau la școală pe doi dintre cei mai bătrâni oameni din sat, recunoscuți cunosători ai tradițiilor locale, dar care nu știau să scrie și să citească, pentru ca nu cumva să fi fost influențați de ceea ce au citit sau au auzit la școală. Referenții erau sfătuiți să își noteze imediat răspunsurile primite la întrebări, spre a păstra autenticitatea acestora. Nu în ultimul rând, autorul recomanda referenților să comunice textul chestionarului și altor cunoscuți, pentru a primi eventual răspunsuri și din partea acestora.

Trecând în revistă întrebările din prima parte a chestionarului apărut la București, reținem că ele se refereau în primul rând la popoarele ce au locuit „în țara aceasta mai înainte de români”, la limba acelora, ocupațiile lor, religia, plantele cultivate, etc. Alte întrebări căutau să afle ce se spunea în lumea satelor despre originea neamului românesc, despre figuri legendare amintite încă, dar și despre cum erau denumite fructele, ce animale se creșteau înainte, sau despre numele de persoane folosite mai de mult. Locuitorii satelor erau apoi întrebați despre subiecte istorice: urme de cetăți, pietre cioplite aflate pe câmpuri, comori găsite în apropierea casei, localități dispărute, despre numele râurilor, dar și despre diferite aspecte lingvistice.

În anul 1895 Nicolae Densușianu publica la Iași a doua parte a Chestionarului său, ce cuprindea alte 280 de întrebări prin care urmărea să afle răspunsuri legate de cultele religioase precreștine în teritoriile locuite de români și de tradițiile italice ale poporului român. Concepția lui N. Densușianu asupra importanței acestor surse de istorie orală este limpede explicată acum în introducerea la a doua parte a chestionarului: „în ce privește istoria originii și a instituțiilor primitive ale poporului român, nu este de ajuns, ca noi să consultăm numai pe autorii greci și romani din epoca clasică și din epoca decadenței; să răsfoim mulțimea imensă dar sterilă, a scriitorilor medievali, ci trebuie necondiționat să alergăm la arhivele naționale ale poporului român, la credințele, legendele și tradițiunile sale istorice și religioase, care sunt mult mai vechi și mult mai instructive decât toți autorii, și care formează monumente autentice ale vieții sale primitive”. Pe de altă

¹ Ion Taloș, *Împăratul Traian și conștiința romanității românilor. Cultura orală și scrisă din secolele XV-XX*, Ed. Școala Ardeleană, 2021.

parte, autorul chestionarului se arăta mulțumit de răspunsurile primite la prima parte a chestionarului, care întrecuseră așteptările sale: „Prin aceste răspunsuri s-a constatat, că în amintirea poporului român există încă o mulțime de tradițiuni istorice importante, nu numai din epoca daco-romană, dar chiar și din ciclul legendelor vechi istorice formate pe pământul Italiei”².

A doua parte a chestionarului cuprindea întrebări referitoare la sărbătorile religioase, Crăciunul și Paștele, obiceiurile legate de acestea, zilele săptămânii și semnificațiile lor, obiceiurile sezoniere, personaje legendare, legătura cu fenomenele atmosferice, etc. Alte întrebări se leagă de credințele religioase precreștine, dar și de bisericile de la țară, de organizarea episcopatelor, de mormintele vechi și obiceiurile de înmormântare, etc.

La finalul vieții sale, Nicolae Densușianu a lăsat scrierile sale societății Astra, care la rândul ei, în ședința comitetului central din 4 ianuarie 1912 a decis ca „răspunsurile la chestionarul istoric-arheologic și însemnările istorice să se ofere Academiei Române”³.

Ignorate multă vreme de folcloriști, răspunsurile la chestionar au fost cercetate însă mai târziu, iar pe baza lor au apărut lucrări valoroase, precum cea semnată de Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarul lui Nicolae Densușianu*, București, Editura Minerva, 1976.

Această metodă de anchetă prin corespondență, deși criticată mai târziu pentru limitele sale (lipsa de pregătire de specialitate a repondenților, tendința lor de a interveni în formularea răspunsurilor, etc.⁴), era totuși cea mai indicată în acele vremuri când era imposibilă o cercetare exhaustivă prin echipe trimise pe teren, mai ales în condițiile în care o mare parte a teritoriului locuit de români era încă sub dominație străină.

Pentru cercetătorii români de astăzi, interesați de istoria și etnografia Dobrogei, această lucrare reprezintă un valoros instrument de lucru, mai ales în condițiile în care arhivele păstrează de obicei documentele oficiale ale administrației, în care cu greu se pot regăsi informații legate de aspectele diverse ale vieții cotidiene din mediul rural, așa cum se desfășura ea la sfârșitul secolului al XIX-lea. Repondenții chestionarului Densușianu, învățători din satele dobrogene, au răspuns în mare parte întrebărilor formulate și din aceste răspunsuri aflăm date interesante despre viața din acele localități. Sunt prezentate informații despre ruinele unor așezări antice, despre descoperirile arheologice întâmplătoare, legende legate de personaje reale sau imaginare și de peșterile sau grottele din marginea satelor. Sunt relatate evenimentele mai importante din istoria satelor dobrogene, începând cu modul cum acestea s-au înființat, oamenii bătrâni intervievați rememorând

² Gheorghe Dumitrașcu, Corina Mihaela Apostoleanu, *Spațiul rural dobrogean la sfârșit de secol XIX. Chestionarele Densușianu*, Ed. Celebris, Constanța, 2022, p. 77.

³ „Transilvania”, an XLIII, nr. 1-2 din 15 ianuarie 1912, p. 159.

⁴ Vezi Al. Rosetti, în „Viața Românească”, an XXII, nr. 7-8/1930, p. 97.

cu acest prilej lucruri întâmplate din vremea războiului de la 1853-1856, ce a avut ca urmare mișcări de populație în toată Dobrogea.

Amintirile țăranilor se leagă și de întemeierea așezărilor în care locuiesc, găsim astfel de informații despre satele Beștepe, Coslugea, Dăieni, Jijila, Pecineaga sau Topalu, dar și despre altele, ce pot completa cunoașterea noastră despre așezările dobrogene. În egală măsură se dau date despre venirea altor etnii în aceste locuri, fie ei bulgarii sosiți din Basarabia sau Bulgaria, tătarii veniți din Crimeea sau germanii din jud. Ismail, despre obiceiurile pe care le aveau locuitorii turci, tătari sau bulgari, etc. Sunt descrise satele, așezarea caselor și alcătuirea lor, modul de lucru al pământului în trecut, etc.

Din relatările acelorași săteni se rețin informații despre modul cum se desfășurau sărbătorile religioase de peste an, colindele de Crăciun, tradițiile specifice de Paște și de Bobotează sau Rusalii, dar și cele legate de zilele sfinților Gheorghe, Nicolae, Dumitru, Vasile. Poporul trăia cu bucurie sărbătoarea de Armindenii (1 Mai), dar și Drăgaica, iar din răspunsurile înregistrate aflăm și de alte asemenea, cu tot ceremonialul lor de cântece și jocuri: Caloianul, Vasilca, Paparudele, etc.

Lumea satului răzbate din textele adunate de Densușianu, cu toate fantezmele ei; vedem „cealaltă lume”, „săptămâna nebunilor”, sau „școala solomonească”; ni se explică zilele cu noroc și cele nefaste, obiceiul mărtisorului și multe altele astăzi pierdute. Personajele istorice se amestecă în memoria colectivă cu cele legendare; împăratul Traian (Troian) și împărăteasa Ecaterina, Alexandru Macedon și Solomon, Darius, dar și Sf. Andrei, Corbea cu balada sa, Marcu Viteazu sau Ivan Iorgovan, toți într-o epocă în care satele se spunea că erau locuite de uriași sau de pitici, ale căror urme se mai vedeau în relief atît de pitoresc al Dobrogei, venind parcă pe „drumul rusului” sau cel al „ienicerilor”.

În fine de mare importanță pentru lingviști, dar nu numai, pentru că de aici se pot trage și concluzii referitoare la circulația oamenilor, sunt informațiile privind modul de rostire a unor cuvinte, timpurile folosite în exprimare, vocabularul specific de multe ori unor anumite localități.

Lucrarea prezentată vine ca o continuare a chestionarului Hașdeu, pe care neobositul dobrogenist care a fost profesorul Gheorghe Dumitrașcu l-a readus în atenția celor interesați, publicând în anul 2010 împreună cu Liliana Lazia, volumul „Dobrogea 1884-1885 în 31 de răspunsuri ale comunelor la Chestionarul Hașdeu”. Necesitatea completării bazei documentare a cercetărilor dobrogene l-a determinat pe Gheorghe Dumitrașcu să reia fișele completate cu răbdare în anii anteriori și cu sprijinul Corinei Apostoleanu să le pregătească pentru tipar. După decesul său survenit la începutul anului 2017, eforturile sale au fost continuate de aceasta, iar lucrarea atît de importantă a ajuns astfel la dispoziția publicului. În afara fișelor respective, așezate sistematic, volumul cuprinde o prezentare a contextului social-politic al Dobrogei de după anul 1878, întocmită cu profesionalism de Luminița

Stelian, dar și o prezentare a localităților dobrogene de la care s-au regăsit răspunsurile la chestionar, cu unele explicații necesare pentru înțelegerea actuală a modalităților în care învățătorii respectivi au formulat răspunsurile solicitate, realizată de editorul Corina-Mihaela Apostoleanu. Bibliografia selectivă adăugată ușurează și ea completarea imaginii asupra tabloului etnologic dobrogian de la acea vreme.

Profesorul Gheorghe Dumitrașcu a pregătit și un „Cuvânt înaintea aducerii la cunoștință a valoroaselor răspunsuri ale celor 46 de învățători din Dobrogea la Chestionarul Densușianu 1893-1897”, publicat în volumul pe care îl prezentăm, chiar dacă acest material nu era în varianta finală. Recunoaștem aici personalitatea puternică a autorului, în critica celor care îl desconsideraseră pe Nicolae Densușianu, sau mai bine zis lucrarea sa „Dacia preistorică”, la care acesta folosisese multe din informațiile primite prin Chestionar. Reținem apoi ideile sale asupra chestionarului lui Densușianu, analizat și în comparație cu cel al lui Hașdeu publicat anterior, o prezentare a modului în care a fost recepționat chestionarul lui Densușianu în anii următori, dar și o trecere în revistă a acestui gen de anchetă socială, cu referire la încercările ulterioare privind analiza societății dobrogene. Studiul său mai cuprinde o „Microprezentare a localităților dobrogene din care s-au primit răspunsuri în contextul *Chestionarului Densușianu*”, cu arătarea bibliografiei minimale necesare pentru aprofundarea cercetărilor pe baza răspunsurilor de la chestionar.

În concluzie avem acum o lucrare de o deosebită valoare informațională, ce atinge domenii diverse ale cercetării istorice, sociale, culturale, religioase, etc., ce completează cunoașterea noastră limitată pentru acea epocă istorică din viața dobrogenilor și deschide noi posibilități de abordare a culturii dobrogene.

Constantin CHERAMIDOGLU*

* Societatea de Științe Istorice, filiala Constanța, email: cheramidoglu1959@gmail.com.